

УДК 271:215

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОСЛАВ'Я У ВІТЧИЗНЯНІЙ РЕЛІГІЗНАВЧІЙ НАУЦІ: XIX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ

Запорожець В.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті детально аналізується розвиток досліджень православної проблематики в українській релігієзнавчій думці. Загалом, в даному питанні автором виділяється три етапи: дореволюційний, доба «наукового атеїзму», період незалежності. Детально досліджується специфіка історико-релігійних досліджень православ'я у Київському та Харківському університетах, де до революції існували кафедри богослов'я. Наголошується і доводиться, що окрім студій з історії православ'я, науковці даних освітніх закладів досліджували догматичні і практичні аспекти православної віри. Висвітлюється, що в період панування на вітчизняних теренах «наукового атеїзму» в освітній сфері, фактично були припинені розвідки стосовно православ'я. Визначаються основні напрямки вітчизняних досліджень православ'я в добу незалежності та виділяються основні їх ознаки.

Ключові слова: православ'я, історія православ'я, вітчизняне релігієзнавство, «науковий атеїзм», Київський та Харківський університети.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження даної теми обумовлена тим, що зі здобуттям незалежності України на наших теренах відбувається відродження віри, релігійних організацій. Для українського суспільства історично природною є саме православна віра та культура; її вплив на становлення і розвиток нашого народу ще й досі важко повністю осягнути та зрозуміти. Разом з тим варто відзначити досить обмежену кількість досліджень присвячених розвитку православних студій у вітчизняному релігієзнавстві. Саме ці дві причини і становили доцільність обрання саме цієї теми для нашої наукової студії.

Аналіз публікацій та досліджень. Наразі у вітчизняній науці присутні дослідження, які дослідженню православ'я в українській релігієзнавчій думці як феномену, так і в становищу даної гілки християнства загалом. Серед них можемо виділити праці В. Абашник, О. Говдяк, В. Климова, В. Козленка, А.В. Панченко, П. Павленка, І. Печеранського.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми Слід зазначити, що хоча є певна кількість ґрунтовних наукових досліджень, присвячених аналізу розвитку православної проблематики в Україні, однак наразі відсутні наукові студії, які стосуються цілісного та комплексного аналізу напрацювань з православ'я в історії вітчизняного релігієзнавства.

Метою даної статті є висвітлення становлення і розвитку православної проблематики у вітчизняній релігієзнавчій науці від XIX ст. до початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Релігієзнавчі студії на теренах України мають давню традицію, оскільки засновниками богословської та релігієзнавчої думки у Київському університеті були відомі вчені XIX – першої половини XX ст. Н.А. Фаворов, М.Е. Поснов, М.М. Боголюбов, І.І. Огієнко, а у Харківському університеті – це М.С. Стелецький, А.С. Лебедев, П.І. Добротворський.

Якщо говорити про Київський університет, то у 1842 році в університеті були створені дві загальноуніверситетські кафедри богослов'я: одна для православних студентів, а друга – для студентів-католиків. На православну кафедру був

запрошений протоієрей, доктор богослов'я, ординарний професор філософії Київської духовної академії І. М. Скворцов, а на кафедру римо-католицького сповідання – Ю. К. Ходькевич. Відповідно до цього, саме на кафедрі православного богослов'я і здійснювалась науково-дослідницька робота, присвячена православній тематиці.

Найбільш потужним представником даного періоду у дослідженні православ'я можна віднести М.Е. Поснова, автора фундаментальної праці «Історія християнської церкви» (1925). Український дослідник спадщини Поснова, П.Ю. Павленко зазначає про значущість даної праці для подальших релігієзнавчих студій з православ'я на наших теренах наступним чином: «Заслуги і здобутки М. Поснова, як науковця, визначні. Закладені ним традиції дослідження історії християнської церкви, зокрема ранньохристиянського віровчення, притаманна йому скрупульозність, фундаментальність у підходах до з'ясування проблем, конфесійна незаангажованість, толерантність, об'єктивність, при всьому тому, що його діяльність (як і його ім'я) не були знані в радянський час, тепер знаходять своє відображення і в розвідках сучасних українських, зокрема київських, християнознавців і біблієзнавців пізнішого часу, що можна визначити і як певну дослідницьку наступність» [6, с. 9].

На думку української дослідниці А.В. Панченко, до церковно-історичної думки вітчизняної академічної науки XIX – поч. XX ст. слід також віднести таких відомих вчених як С. Голубев, Ф. Тітов та В. Біднов. Поява праць даних науковців, на погляд А.В. Панченко, обумовлена була діяльністю духовних академії. «Важливими чинниками розвитку церковно-історичних досліджень в духовних академіях були реформи в духовно-освітньому відомстві, зокрема, запровадження курсу церковної історії, зацікавленість в суспільстві до історичної самосвідомості, розквіт духовної журналістики та розвиток науково-дослідницьких установ» [7, с. 10].

Не можна оминати той факт, що окрім історичних досліджень з православ'я, у Київському університеті розроблялись наукові студії з інших аспектів даної гілки християнства. Так, професор Н.О. Фаворов написав праці стосовно право-

славної догматики та православного практично-богослов'я, а проф. П.Я. Светлов приділив не малу увагу стосовно православної апологетики. Усі ці розробки здійснювалися в контексті набуття академічних ознак, що позначилося на тенденції звільнення від виключно богословської форми та залученні філософсько-раціоналістичної настанови у дослідницьких студіях.

Що стосується релігієзнавчих досліджень, присвячених православ'ю у Харківському університеті, то варто відзначити, що в них також акцент робиться на дослідженні історії даної гілки християнства. Однак, окрім цього видаються дослідження стосовно православної догматики та переклад і студіювання над працями східних Отців Церкви. В цьому контексті, можна відзначити наукові розвідки професора П.І. Добротворського «Несторіанство і монофізитство у зв'язку з віруваннями та долею Сходу», (1863); «Православне догматичне богослов'я» (1896) та професора П.І. Лебедева «Пам'ятник православ'ю» [1, с. 506; 508].

Втім варто відзначити, що філософсько-релігієзнавчі позиції, які домінували в університетах як Києва, так і Харкова відображали захисну реакцію науковців на закиди про шкідливий вплив філософії на емпіричні науки, релігію і державу. Як і сьогодні, у ті часи перевагу надавали природничим наукам, передбачаючи практичне застосування отриманих знань. Розум здебільшого трактувався як раціональне осягнення навколишнього світу, здатність до мислення, розпізнавання предметів і явищ світу на понятійній основі. Віра інтерпретувалася як впевненість в існуванні понад буттєвих, Божественних сил [2, с. 487].

Після жовтневих подій 1917 р. розвиток релігієзнавчої та теологічної думки, а відтак дослідження православ'я в університетах практично було припинено. Настав період марксистсько-ленінського атеїзму. Проте необхідно підкреслити, що до появи кафедр наукового атеїзму, наукова робота у галузі войовничої атеїстичної теорії до 1954 р. в учбових і наукових закладах України, не носила систематичного характеру. Характеризуючи даний період в розвитку релігієзнавчої науки, відомий науковець В. Климов зазначає наступне: «Акцент на всезагальне формування наукового матеріалістичного світогляду. Мета багаточисельно атеїстичної пропаганди – формування соціалістичного суспільства масового атеїзму. Ідейно-політичний та ідеологічний контексти діяльності релігійних організацій у зазначений період. Включення атеїстичної пропаганди як складової ідеологічної боротьби двох систем. Радикалізація атеїстичної пропаганди в контексті ідеологічного протистояння» [4, с. 135].

Тому, якщо і відбувалися дослідження стосовно православної тематики, то це здійснювалося виключно в контексті подолання релігії, секуляризації, переходу від релігії до науково-атеїстичного світогляду. Тому фактично даний період в історії релігієзнавчої думки в Україні особливо нічим не примітний стосовно досліджень з православ'я.

Однак з настанням «перебудови» почалися зміни в українському релігієзнавстві. «Ситуація, як наголошує В. Яремчук почала змінюватися з кінця 1980-х рр., у зв'язку з лібералізацією радянського режиму. В українському суспільстві посилюлася

роль релігії та церкви. Відповідно, актуалізувалася проблематика релігійних досліджень, з яких були зняті ідеологічні обмеження» [9]. Українська дослідниця Я.В. Подолян зауважує, що «У незалежній Україні релігієзнавство, як наука, набуло нових рис. Ними є об'єктивність, історизм, світоглядний плюралізм, позаконфесійність» [8, с. 66]. Все це якраз сприяло і допомагає найбільш широкому дослідженню православної проблематики.

Необхідно відзначити, що одним з фундаторів сучасних релігієзнавчих досліджень з православ'я в Україні можна, безсумнівно, назвати професора Ю.А. Калініна, автора комплексних та узагальнюючих праць, присвячених даній гілці християнства. Саме ним було написано праці «Модернізм сучасного православ'я» (К., 1988), «Еволюція форм філософсько-ідеалістичного обґрунтування православ'я» (К., 1989), «Філософська апологія православ'я» (К., 1993), які стали основою для подальших наукових студій в українському релігієзнавстві, присвячених різним аспектам православ'я як віри, як соціального феномену тощо.

За роки незалежності було захищено досить багато дисертаційних розвідок, як кандидатських, так і докторських з православної тематики. Їх умовно можна виділити в такі групи:

1) історія світового православ'я – В.Р. Бучовський, Л.М. Литвиненко, Р.В. Мартич, І.П. Мозговий, П.Ю. Павленко, А.В. Панченко, Ю.П. Чорноморець та ін.;

2) православ'я в Україні – О.А. Альошина, С.М. Гузенко, Т.Г. Горбаченко, С.І. Жилюк, Т.О. Котлярова, А.Р. Кукурудза, В.Д. Литвинов, Н. Лопачька, С.О. Побуцький, О.П. Розумна, Л.В. Халезова, О.І. Ющицин тощо;

3) православне мистецтво – І.Є. Марголіна, М.С. Мельничук, І.М. Харитон, Л.М. Яковець та ін.;

4) практичні, соціальні аспекти православ'я – О.С. Кисельов, В.В. Климов, Ю.С. Кондратюк, Ю.Ю. Корнійчук, А.Р. Марчишак, Ю.К. Недзельська, С.І. Преображенський, С.Р. Продивус, Є.А. Харьковченко, Л.М. Шугаєва тощо;

5) теоретичні аспекти православ'я – О.Г. Афоніна, І.В. Богачевська, І.М. Ломачинська, О.С. Саган, О.О. Соколова, М.М. Стадник, Г.В. Христокін та ін.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши детально розвиток і становлення православної проблематики у вітчизняній релігієзнавчій науці, можемо зробити наступні висновки:

1) В історії вітчизняного релігієзнавства можна виділити три етапи розвитку православної проблематики: дореволюційний, період «наукового атеїзму», доба незалежності України;

2) У дореволюційному етапі розвитку православної проблематики існували головним чином два центри – кафедри богослов'я Київський та Харківський університети. В них здійснювалися дослідження, перш за все, історико-релігійних аспектів православ'я, але й також висвітлювалися проблеми православної догматики та моральної теології.

3) В період панування «наукового атеїзму» логічним було те, що якщо і відбувалися дослідження стосовно православної тематики, то це здійснювалося виключно в контексті подолання релігії, секуляризації, переходу від релігії до науково-атеїстичного світогляду.

4) В добу незалежності в українській релігієзнавчій науці особливо фундаментально почала досліджуватись православна проблематика. Наукові студії з православ'я у вітчизняному релігієзнавстві присвячені як історії світового та вітчизняного розвитку даної гілки християнства, так і теоретичним, практичним аспектам його існування.

Список літератури:

1. Абашник В.А. Философия в Харьковском университете в 1850-1873 гг. / В.А. Абашник // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Васькевич. – Київ: ВІР УАН, 2012. – Випуск 62 (№ 7). – С. 503-507.
2. Гавдяк О.В. Релігійно-філософська проблематика у вітчизняному науковому просторі ХІХ – початку ХХ ст. / О.В. Гавдяк // Гілея – 2012. – Вип. 61 (№ 6) – С. 486-491.
3. Губар К.А. Развитие церковного права у Києво-Могилянській Академії та Київській Духовній Академії (ХVІІІ – поч. ХХ ст.) / К.А. Губар // Вісник Київського університету права – 2014. – № 4 – С. 35-41.
4. Климів В.В. Питання подолання проявів «вульгарного атеїзму» в педагогічній і практичній діяльності кафедри історії і теорії наукового атеїзму КДУ в 70-ті роки ХХ ст. / «Релігієзнавство в Київському університеті: інституційний та персональний виміри». До 55-річчя кафедри релігієзнавства. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 вересня 2014 р. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2014. – С. 135-136.
5. Козленко В.М. До історії соціологічних досліджень у Київському університеті з релігієзнавчих питань / «Релігієзнавство в Київському університеті: інституційний та персональний виміри». До 55-річчя кафедри релігієзнавства. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 вересня 2014 р. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2014. – С. 136-138.
6. Павленко П.Ю. Михайло Поснов (1873-1931) – основоположник вітчизняного історико-критичного вивчення християнства, засновник релігієзнавчої думки в Київському університеті св. Володимира / П.Ю. Павленко // «Релігієзнавство в Київському університеті: інституційний та персональний виміри». До 55-річчя кафедри релігієзнавства. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 вересня 2014 р. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2014. – С. 5-9.
7. Панченко А.В. Історія церкви в дослідженнях представників академічної думки України ХІХ – поч. ХХ ст. (релігієзнавчий аспект): автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.11 / А.В. Панченко / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 18 с.
8. Подолян Я.В. Особливості українського релігієзнавства в незалежній Україні / «Релігієзнавство в Київському університеті: інституційний та персональний виміри». До 55-річчя кафедри релігієзнавства. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 вересня 2014 р. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2014. – С. 66-69.
9. Яремчук С.С. Релігія та церква у сучасній Україні: соціологічний аналіз / Електронний ресурс / Режим доступу: <http://www.soc.univ.kiev.ua/sites/default/files/newsfiles/yaremchuk.doc>

Запорожец В.А.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРАВОСЛАВИЯ В УКРАИНСКОМ РЕЛИГИОВЕДЕНИИ: ХІХ – НАЧАЛО ХХІ ВЕКА

Аннотация

В статье подробно анализируется развитие исследований православной проблематики в украинской религиоведческой мысли. В целом, в данном вопросе автором выделяется три этапа: дореволюционный, период «научного атеизма», эпоха независимости. Подробно исследуется специфика историко-религиозных исследований православия в Киевском и Харьковском университетах, где до революции существовали кафедры богословия. Отмечается и доказывается, что кроме студий по истории православия, ученые данных образовательных учреждений исследовали догматические и практические аспекты православной веры. Освещается, что в период господства на отечественных просторах «научного атеизма» в образовательной сфере, фактически были прекращены исследования относительно православия. Определяются основные направления отечественных исследований православия в эпоху независимости и выделяются основные их признаки.

Ключевые слова: православие, история православия, отечественное религиоведение, «научный атеизм», Киевский и Харьковский университеты.

Zaporozhets V.A.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

RESEARCHES OF ORTHODOXY IN THE UKRAINIAN RELIGIOUS STUDIES: XIX – BEGINNING OF XXI CENTURY

Summary

This paper studies the development of the Orthodox perspective is analyzed in detail in the Ukrainian theological thought. In general, the questions the author identifies three stages: pre-revolutionary period of «scientific atheism», the era of independence. Investigated in detail the specifics of historical and religious orthodoxy Studies in Kiev and Kharkov University, where before the revolution there were the department of theology. It is noted and it is proved that in addition to the studios in the history of Orthodoxy, the researchers examined data of educational institutions dogmatic and practical aspects of the Orthodox faith. It illuminates that period of dominance in the domestic spaces of «scientific atheism» in education, in fact were discontinued research into Orthodoxy. Determines the main directions of Russian Orthodoxy research in the era of independence and highlighted the main features of their.

Keywords: Orthodoxy, Orthodox history, the Ukrainian religious studies, «scientific atheism», Kyiv and Kharkov universities.